

**Təyyar SALAMOĞLU,
ADPU-nun professoru**

II YAZI

**"Dəmir yumruq"un fəlsəfəsində
milli birliyin yeri
və ədəbiyyatımız**

H.Cavidin də, Ümummilli Liderin də, Ali Baş Komandanın da milli birlilik, milli ruh haqqında düşüncələrini ortaq məqama gətirək, düşünmək olar ki, bu burlıyin, ruhun formalasmasında zaman-zaman ədəbiyyat xadimlərinin üzərine mühüm vəzifələr düşməsdür. Əgər nəzərə alsaq ki, ikinci Qarabağ savaşında "bizi Qəlebəyə aparan ən başlıca amil milli ruh, ləyaqət, Vətənə sevgi idi", Heydər Əliyevin hələ 1997-ci ildə üzünü sənətkralara tutaraq tövsiyyə etdiklərini də nəzərə alsaq və meydana çıxan ədəbi-bədii nümunələri göz öününe gətirək, müstəqilliyimizdən keçən 30 ildən artıq müddətdə ədəbiyyatımızın üzərində dəşen funksiyani lazımı qədər yerinə yetirməsini söyləmək olar. Eyni zamanda, dövlət siyasetimizdə yaddaş probleminin prioritetə çevriləməsinin, gənclərin Qarabağ sevgisini, Vətən sevgisi ilə tərbiye edilməsinin, ədəbi prosesin bütövlükde bu ruha köklənməsinin əhəmiyyətini tam təsəvvür etmək olar. Qarabağ mövzusunda yüzlərlə bədii əserin yazılması, onların orta və ali məktəblərdəki tədris prosesinə aktiv nüfuzu da bunun göstəricisidir.

Bütün bunlar, əlbəttə, yaxşıdır, qururverici hallardır. Ancaq kifayət deyildir. Milli şüurun formalasması, milli birliyimizin möhkəmlənməsi istiqamətində qarşımızda duran mühüm işlər vardır. Nəzərə almaq lazımlı ki, biz sovet rejimindən qopub müstəqilliyimizə nail olmuşuq. Bu rejim isə milli şüurun inkişafının, milli birliyin möhkəmlənməsinin əleyhinə idi. Əksinə, çar Rusiyasının fealiyyətində olduğu kimi, sovet rejimi də milli parçalayaraq idarə etməye birmənalı üstünlük verirdi. Hətta orasını da xüsusi vurğulamaq lazımlı ki, ümumiyyətlə, sovet rejimi bu siyasetə hakimiyətə gəlmışdı. Bu rejimin hakimiyətə gəlməsində siniflik amili hələdici rol oynamadı. Tənqidçi Ə.Nazimin sözlərini iqtibas etsək, deyə bilerik ki, sovet rejimi "xalqa müsavi hüquqları bi gözla baxmır", xalqları, millətləri aşağı və yuxarı təbəqələre böllür, binciləri öz bayraqı altına yığır, ikincilərə isə ölüm hökmü kəsirdi. Sovet rejiminin siyasetində ancaq aşağı təbəqənin nümayəndələri xalqın, millətin təmsilcisi kimi qəbul olunur, yuxarı təbəqənin isə bir sinif (tebəqə) kimi

ALİ BAŞ KOMANDANIN "DƏMİR YUMRUQ" SİYASƏTİ VƏ ƏDƏBİYYATIMIZ

ölümə məhkumluğunu məsələsi qaldırıldı. Məsələ burasındadır ki, "millət sosial-ətnik birlikdir" (H.İmanov) və xalq feodalizmdən kapitalizmə keçid dövründə "burjuva milləti" kimi formalaslaşır. Azərbaycan tarixində xüsusi vurğulandığı kimi, "Azərbaycan burjuva millətinin tərkibinə burjuaziya və proletariat, bəyler və kəndlilər, tacirlər və sənətkarlar və başqaları daxil idi" (Azərbaycan tarixi, Bakı, Azərnəş, 1994, s.613). Millətin formalasması üçün bu təbəqələr arasında harmonik münasibətlərin olması vacib şərt idi. Milli birlik yalnız bu harmonik münasibətlərin qorunduğu şəraitdə formalaslaşır. Sovet rejiminin ideoloqları da bunu yaxşı bilirdilər. Lakin rejimin ideoloqları onu da yaxşı bilirdilər ki, sosial təbəqələr arasındaki harmonik münasibət, başqa sözlə, milli birlilik müstəmləkə rejiminə qarşı potensial gücdür, milli dövlət yaratmaq uğrunda mübarizənin potensial şərtidir. Potensial güc, əslində içtimai qanunauyğunluğu mümkün qədər pozmaq, zəiflətmək üçün sosializmin ideoloqları aşağı və yuxarı təbəqələr arasında barışmaz, antaqonist ziddiyətlərin olmasına ideyasını dövriyyəyə buraxır, iki tərəfi düşmən təbəqələr kimi üz-üzə qoyur, bincilər haqqı tapdalınanlar, istismar olunanlar, ikincilər isə haqqı tapdayanlar, istismarçılar kimi qələmə verir, beləliklə, milli birliyin formalasmasına, möhkəmlənməsinə sağlamaz yara vururdular. Sovet rejimi bu baxış sistemini humanitar düşüncəyə ötürür, dialektik materializm, tarixi materializm adı altında onun fəlsəfəsini hazırlayırlar, xalqın tarixini, o cümlədən ədəbiyyat tarixini ancaq bu istiqamətdə yazmağa və səhər icazə verirdi. Bu isə o deməkdir ki, biz indiki halda de faktō və de yere sovet müstəmləkə rejiminən qurtulsaqda, milli müstəqilliyimizə qovuşsaq da, humanitar elmi düşüncənin bu ideoloji baxış sisteminə büsbüütün azad olduğunu söyləyə bilərəm. Bu, bizim klassik ırısımızın ədəbiyyat-sünsəqliş şəhərlərində açıq-əşkar görünən bir cəhətdir. Bu o deməkdir ki, milli ədəbiyyatımız tarixilik mərhələsinə qədər yoldan sonra, ənənə prinsip etibarı ilə M.F.Axundzadədən başlayaraq milli varlığın inkişafı, onun sosial bütövləşməsi, milli şüurun inkişafı, milli özündürək uğrunda ardıcıl mübarizə aparır. Başqa sözlə, Azərbaycan ziyalıları öz üzərində milli ideoloq funksiyası götürürək xalqın millət kimi formalasması üçün böyük bir hərəkət başlamışdır. M.F.Axundzadədən "Ökinçi"yə, "Ziya"ya, "Kaşkül"dən "Şərqi-rus"a, "Molla Nəsreddin"ə, "Füyuzat" a qədər görülen işlər bu məqsədin həyata keçirilməsinin eləmetlər cəhətləri idi. Hərəkət milli birlilik, bütövlük zəminində davam edirdi. Azərbaycan tarixində oxuyuruq: "Bələ bir səraidi təşəkkür etməyə birmənalı üstünlük verirdi. Hətta orasını da xüsusi vurğulamaq lazımlı ki, ümumiyyətlə, sovet rejimi bu siyasetə hakimiyətə gəlmışdı. Bu rejimin hakimiyətə gəlməsində siniflik amili hələdici rol oynamadı. Tənqidçi Ə.Nazimin sözlərini iqtibas etsək, deyə bilerik ki, sovet rejimi "xalqa müsavi hüquqları bi gözla baxmır", xalqları, millətləri aşağı və yuxarı təbəqələre böllür, binciləri öz bayraqı altına yığır, ikincilərə isə ölüm hökmü kəsirdi. Sovet rejiminin siyasetində ancaq aşağı təbəqənin nümayəndələri xalqın, millətin təmsilcisi kimi qəbul olunur, yuxarı təbəqənin isə bir sinif (tebəqə) kimi

rində) görülən işlərdə, humanitar düşüncənin sağlam istiqamətdəki fəaliyyətində axtarmaq lazımdır.

Ancaq bizi narahat edən məsələnin başqa bir tərifidir. Söyü gedən dövrdə humanitar düşüncənin tərkib hissəsi olan estetik düşüncənin qazandığı uğurlar, həyat həqiqətinin gerçək bədii ifadesi ədəbiyyatlaşmışlığımızda hədə obyektiv və milli mənafedən, ümumiyyətindən götürəndə həllini tapa bilmir. Müstəqillik dövrünün "Azərbaycan tarixi" kitablarına nəzər yetirək, orada milli burjuaziyanın temsilçilərinin mənfi xarakteristikə ilə təqdimini görəmək. Müstəqillik dövrünün "Azərbaycan tarixi" kitablarında milli burjuaziya nümayəndələri milli mənafətin təssübəsi, onun inkişafı uğrunda çalışılan qüvvələr kimi təqdim olunur. Möləmdür ki, milli burjuaziyanın ən nəhəng nümayəndələrindən və da-ha çox məşhur olanlarından biri H.Z.Tağıyev idi. Müstəqillik dövrünün tarixi düşüncəsində bu kapitalistin necə səciyyələndirilməsinə diqqət yetirək: "Ağlı, uzaqgörən adam olan Tağıyev öz kapitalini təkcə neft sənayesinde deyil, yeyinti, tikinti sənayə sahələrinə, hətta kondəsərəfatına da qoyurdu. H.Z.Tağıyev Azərbaycan burjuaziyası nümayəndələri arasında Azərbaycan iqtisadiyyatının müstəmləkə xarakterinə zərbə vuran, onu sindiran kapitalist olmuşdur" (s.611).

"Azərbaycan tarixi" təsdiq və sübut edir ki, Bakı burjuaziyası öz ilk mərhələsində müstəmləkə iqtisadiyyatının mənafeyinə xidmət istiqamətində fəaliyyət göstərsə də, yəni burjuaziya rus sənayesi üçün xammal hazırlanıb sahə kimi formalasdırılsada, ona ancaq bu istiqamətdə fəaliyyət göstərməyə icazə və səraidi yaradılsada, milli burjuaziya Azərbaycan sənayesində öz mövqeyini möhkəmləndirdikcə, öz fəaliyyətini ancaq xammal sənayesi istiqamətində ilə məhdudlaşdırılmış məqəvimi göstərir, istehsal sahəsində də öz möhürüñ vurmağı çalışır. Tarix kitabları H.Z.Tağıyevin "böyük zəhmət, uzun illərin mübarizəsindən sonra, öz toxuculuq fabrikini açmaq" nail olmasına, başqa sözlə, müstəmləkə rejiminin sənayə siyasetinin müqaviməti ni qırmağı bacarmasını tariximizin qururverici faktı kimi dəyərləndirir. Milli burjuaziyanın irəliye doğru hərəkətinin bilavasitə milli mənafeyə təbe tutulması tariximizin xüsusi dəyərləndirilən faktlarındandır. Deyilə bilsə ki, milli mənafeyə xidmət, xeyriyyəçilik əmələri baxımından H.Z.Tağıyev bir müstəmləkə yaradır. Deməlik ki, milli burjuaziyanın ümumən götürəndə milli mənafeyə eks olan fəaliyyəti haqqında müstəqillik dövrünün tarixi düşüncəsi osaslı bir fakt təqdim etmər. Əksinə, "Azərbaycan tarixi" "H.Z.Tağıyevlə yanaşı Azərbaycan milli burjuaziyasının neft sənayesinde Şəmsi Əsədullayev, Musa Nağıyev, Murtuza Muxtarov, Manafov, yeyinti sənayesində Ağabala Quliyev, Zülfüqar oğlu, Səttar Kərimov, İpek emal sənayesində Hacı Kərim Vahaboglu, Hacı Əbdül Rəhimov, bəliqçılıqdə Əhməd Mustafəoğlu və b., gəmçilikdə Hüseynovlar, Dadaşovlar və onlarla b. təmsil etdikləri" (s.611) haqqında səhbet açır və onların istismarçılığı haqqında heç bir fakt təqdim etmər.

Biz bu təqdimatın arxasında dəshədə, milli burjuaziyanın adı tariximizə düşmüş bu nümayəndələrinin

fəaliyyəti haqqında daha təfərruatlı məlumatlar alanda, onların hamisının gördüklori işlərin, ilk növbədə, milli mənafeyimizə uyğun olduğunu, milli təroqqiyə tokan verdiyini müşahidə edirik. Bunun üçün H.Z.Tağıyev, M. Nağıyev, Ş. Əsədullayev, Adil xan Ziyadxanov və b. haqqında azad ensiklopediya məlumatları ilə tanış olmaq faydatdır. Onlardan birinə, məsələn, nümunə üçün Musa Nağıyevin haqqındaki materialın onun xeyirxah işlərindən bəhs edən hissəsinə nəzər yetirək: "Milyonluq Ağā Musa "əfsanəvi" bir səxsiyyətə dönmüşdü. "Cəmiyyəti xeyriyyə" üçün şəherin mərkəzində "İsmailiyə" binasını ucaltmışına, bu mülkəndən bir qədər yuxarıda Realni məktəbin inşasına alıb yarımcı qalmış üçüncü mərtəbəsinin xərcini ödəməsinə, şəhər kənarında keçmiş Səmaşko, indiki Musa Nağıyev xəstəxanasını tikdirməyinə və Bakı Su Kəməri üçün xeyli pul vermişinə və digər çoxlu xeyriyyə işləri görməyinə baxmayaraq camaat tərafından xəsis adıyla damğalanmışdır". Bu məlumat dəki "xəsis" ifadəsi bizi qorxutmamalıdır. Musa Nağıyev adı bir saman satanlığında iddi. "Cavanlıqda dalında palan biri üç qəpiyə, beş qəpiyə ona-buna şələ daşyan" bir adam milyonçu mərtəbəsinə yüksəlmışdı. İlk növbədə, ağlı, ikinci növbədə isə elə mənbələrin də qeyd etdiyi kimi, "artıq xərcdən, israfçılıqdan qaçması" hesabına. Onun haqqında işlədirilən "xəsis" ifadəsinə də milyonçunun pulunu hara xərclemesini gözel bilməsi mənasında başa düşmək lazımdır.

Tarixin hansı səhifəsini çevirsek, hansı mənbəsinə diqqət yetirək, milli burjuaziyanın, başqa sözlə, yuxarı təbəqəyə mənsubların millət namına gördüklori işlərin sonsuz izlərinə rast gələrik. Çox iğrətli bir hala da diqqət yetirək. Biz deyirik ki, indiki müstəqilliyimizlə biz ilk Cümhuriyyətimizin ADR-in varisiyik. Bu barədə heç fikirləşirikmi ki, Milli Demokratik Respublikanın ideoloqları kimlər idi, onu quranlar, onun hökumətində təmsil olunanlar kimlər idi? Yeddi cildlik "Azərbaycan tarixi"nin 1900-1920-ci illərdən bəhs edən beşinci cildinən sonnuda dövrün görkəmli səxsiyyətlərinin, Cümhuriyyət Hökumətində təmsil olunan millət xadimlərinin şəkilləri, ad və soyadları verilmişdir. Bu adları nəzərdən keçirək: General Səməd bəy Mehmandarov, Rəşid bəy Əfəndiyev, Behbud xan Cavanşir, Xosrov bəy Sultanov, Xudadat bəy Məlik-Aslanov, Aslan bəy Səfikürdski, İsmayıllı xan Ziyadxanov, Fətəli xan Xoyski, Nəsib bəy Yusifbəyli, Xəlil bəy Xasməmmədov, Əkbər ağa Seyxlisləmov, Qara bəy Qarabəyov, Əlimərədən bəy Topçubaşov, Həson bəy Ağayev, Nəriman bəy Nərimanbəyov, Əhməd bəy Ağaoğlu, Əli bəy Hüseynzadə, Ceyhun bəy Hacıbəyli, Əbdürəhim bəy Haqverdiyev, Üzeyir bəy Hacıbəyov, Cavad bəy Məlik-Yeqanov, Həmid bəy Şaxtətinski və b. Ağā, bəy, xan titulu daşyan, ağa, bəy, xan nəslindən və təbəqəsindən olan bu insanlar Azərbaycan xalqının milli ideoloqları idilər, onun təraqqisi, müstəqil dövlət qurması uğrunda gecə-gündüz çalışın, Ə.Hüseynzadənin təbiricə deşək, fədailər idilər.

(Davamı 5-ci sahifədə)

(Əvvəli 4-cü səhifədə)

Yuxarı təbəqəyə mənsubluqları onların millət üçün çalışmalarına mane olmamışdı, əksinə, səbəb olmuşdu. Ağalığın, bəyliyin, xanlığın yaratdığı maddi şərait onların vaxtında oxumasi, təhsil almasına, dünyanın gedisatını başa düşmələrinə, millətlər içinde mülkətin imzasını təsdiq etmək uğrunda mübarizə yoluna atılmalarına şərait yaratmışdı. Müstəqillik dövrünün tarix kitabları “Azərbaycanın qabaqcıl ziyyəli nümayəndələrinin millətin tələyi dündürdü” cümləsini yaza bilirdi, bu həmin yuxarıda adlarını çəkdiyimiz insanların fəaliyyəti ilə birbaşa bağlı idi. Yaşadığımız yetmiş illik sovet dövründə Milli Demokratik Respublikanın fəaliyyətindən danişmaq yasaqlandı ki, onun ideoloqlarının da fəaliyyəti haqqında danişmaq ya yasaq edilir, ya da cəmiyyətə təhrif edilmiş məlumatlar ötürürlərdi.

Fakt bu idi ki, sovet rejimi cəmiyyətin yuxarı təbəqəsinə düşmən münasibetəsidi üçün yuxarı təbəqə nümayəndələrinin milli inkişaf, milli dövlətçilik, milli birlük uğrunda mübarizəsinə gözdan salır, bəy, xan, ağa titulu daşıyanlar istismarçı sınıfı mənsublar kimi ya arxa plana keçirilir, ya da onların fəaliyyətlərinin üstündə sükütlə keçiliirdi. Bu isə cəmiyyətin müxtəlif sosial təbəqələri arasında normal əlaqələri pozur, milli birliyin formalşmasına əsaslı zərbələr ediridir. Müstəqillik dövrünün tarix kitablarında yuxarı təbəqə nümayəndələrinin fəaliyyəti, sovet dövrünün tarix kitablarından fərqli olaraq, obyektiv dəyərləndirilirdi. Həmin kitablarında aşağı-yuxarı təbəqə münasibətlərinin tarixin milli mənafeyə köklənməsi istiqamətində əsaslı faktlara, mülahizələrlə, təhlil nümunələri ilə qarşılışırıq. Bu mənada müşahidələrimiz göstərir ki, tarixçinin tarixi faktlara yanaşmaları ilə müqayisədə ədəbiyyatşunaslığından bütövlükde çıxdığını söyləyə bilmərik. Ədəbi faktlарın, bədii materialların sınıfı-zümərəvi mövqeden qiyamətləndirməsi kimi milli mənafeyə zidd olan ədəbiyyatşunaslıq konsepsiysi indi də qalmadı. Narahatlıq doğuran bir cəhət, xüsusi vurgulamaq istədiyimiz məqam ondan ibarətdir ki, məsələn ədəbiyyatşunaslığımız, tutalımlı ki, Ə.Haqverdiyevin “Bəxtsiz cavən” əsərindəki Hacı Səməd ağa obrázını “Hacı Səməd ağa XIX əsrin son illərində yaşamış Azərbaycan mülkədarlarının tipik sureti” (Əbdürəhim bəy Haqverdiyev: Həyatı və yaradıcılığı. Bakı. Elm və təhsil. 2018. s.59) kimi səciyyələndirində mahiyətin dərinliyinə qədər varmağə güclü çatdır. Çünkü bu qənaət o məqamda söylənlər ki, artıq burası qədər Hacı Səməd ağanın simasında mülkədarlığın hər cür yeniliyə qarşı çıxışı, özünün mənsub olduğu sınıfın mənafeyini qeyd-şərtlərə öncəməsi, bu mənafə namənə kəndli təbəqəsinə daim avam vəziyyətdə saxlaması istəməsi, hətta istismarçılığı xüsusi vurgulanmışdır. Yəni tədqiqatçı Hacı Səməd ağa yaxın xüsusiyyətləri surəti” hesab olunur. Tədqiqatçının Hacı Səmədağaya aid etdiyi sıfətlər etiraz doğurmur. Çünkü bu halda o mətn həqiqətlərinən çıxış edir. Lakin sovet ədəbiyyatşunaslığının ədəbiyyatın on spesifikasi keyfiyyəti kimi üstündə xüsusi dayanlığı tipiklik kateqoriyasından çıxış edərək Hacı Səməd ağa yaxın xüsusiyyətləri bütün mülkədar təbəqəsinə aid etməsini indiki halda nə həyat he-

qiqtı, nə də estetik həqiqət kimi qəbul etmək çotındır. Çünkü bu yanaşma mülkədarlıq, başqa sözlə, yuxarı təbəqəyə qarşı sovet ədəbiyyatşunaslığının formalşdırıldığı total mənfi münasibətin təsirində irəli gelir. Hacı Səməd ağıya məxsus sıfətlər mülkədarlığın ümumi sıfəti deyil, bu təbəqəni təmsil edən müəyyən qrupun sıfətləridir. Bu mənada diqqətimizi o da cəlb edir ki, tədqiqatçı Ə.Haqverdiyevin mülkədar obrazlarından olan Nəcəf bəy başqa bir rakursdan dəyrənləndirir və düşünür ki, Nəcəf bay “xəsis və əzazil, yaxud rəhməsiz deyil, israfçıdır”. Bu fakt özü göstərir ki, obyektiv elmi təhlil mülkədarlığı total dəyərləndirmə ilə deyil, tipoloji müxtəlifliliyində qiyamətləndirməyi tələb edir.

Lakin ədəbiyyatşunaslığımız içtimai yuxarılardan obrazlarına hələ ki, mətn həqiqətlərindən çıxış edərək onları fordi xarakter səviyyəsində qiyamətləndirməyə hazır görünür. Müstəqillik dövrünün aşağıdakı ədəbiyyatşunaslıq yanaşması məsələnin tarixi kökünə və yaxud mənfi mənada on-

milli tərəqqinin yolunu bunda görür-dür. Bu mənada “Dəmir yumruq” konsepsiyasının tarixi kökləri sabırlırin apardığı milli mücadilə hərəkatı ilə bağlanır. Buna görə də klassik ərəsimizin “Dəmir yumruq” siyasetinə birbaşa töhfələr vermesi üçün ədəbiyyatşunaslığımızın yuxarı təbəqə obrazlarına total və eyni zamanda “qoti redd və inkar mezmunu” daşıyan münasibəti təqdimə lazımdır. Müstəqillik dövrünün ədəbiyyatşunaslığında bu istiqamətdə iş gedir, yuxarı təbəqə nümayəndələrinə baxış sisteminde bir “yumşalma” hiss edilir. Hətta bunun sonətkarların tərcüməyi-halının öyrənilməsinə konseptual tətbiqi faktları da meydana çıxır. Akademik İ.Həbibbəylinin “Cəlil Məmmədquluzadə: Mühiti və müasirləri” monografiyasını (2009) bu istiqamətdə ilk ciddi addım hesab etmək olar.

Tədqiqatın elmi və metodoloji də-yerini artırın cəhətlərdən biri onunla müəyyənənşir ki, burada ictimai və ədəbi-mədəni düşüncəmizdə yuxarı təbəqəyə bəslənən düşmən (yumşaq

dələrinin aşağılara düşmən olmadığı fikri formalaşın, bu təbəqələrin milli birlik, milli tale uğrunda apardıqları mübarizonın mahiyyəti aydınlaşın. Həbibbəylinin təqdim etdiyi maarif orduyu içərisində elələri var ki, milli mənafə uğrunda mübarizədə ölümə qədər getmək əzmini özlərinin tale yolu kimi qəbul etmiş və elə geniş miqyaslı fəaliyyət göstərmişlər ki, onların adı milli vətəndaşlıq simvolu kimi tanıldılmaga layıqdır. Məsələn, Məmmədquluzadə bəy Kəngərlinin ictimai və maarifçilik istiqamətindəki fəaliyyəti həqiqi vətəndaş ziyalının mükəmməl obrazını təsəvvür etməyə imkan yaradır. “Qafqaz müselmanlarının siyasi hüquqlarını müdafiəsi”ndə onun ardıcıl fəaliyyəti, qazandığı böyük uğurlar, ermoni terrorizmi təhlükəsinə rəğmən bu istiqamətdəki işində geri çəkiləməsi, vəkil kimi sırvət vətəndaşları hüquqları uğrunda mübarizədə “nəinki İrəvan quberniyasında, cəmi Qafqazda, hətta Rusiyada geniş şöhrət qazanması”, “qızlar üçün Rus-Azə-

ALİ BAŞ KOMANDANIN “DƏMİR YUMRUQ” SİYASƏTİ VƏ ƏDƏBİYYATIMIZ

nəsine tənqidü nüfuz imkanını önə çəkir: “Keçmiş sovet hakimiyəti illərində yazılış ədəbiyyatşunaslıq əsərlərində istər-istəməz həmin cəmiyyətin hakim ideologiyasının az və ya çox dərəcədə təsiri qalmışdır. Bir qayda olaraq, yazıçı və şairlərin tərcüməyi-halından bəhs edilərkən onların şəcərə etibarı ilə bəy və xan nəsillərinə aid olmaları gizlədilmiş, ən yaxşı haldə adlı-sanlı qələm sahiblərinin “müflis-leşmiş bəy ailəsində” dünyaya gəlməsindən söz açılmışdır... Sovet ideologiyası ədəbiyyatşunaslığında klassik ədəbi ərsəndən bəhs edərən yuxarılardan ədəbiyyatda bey və xan orazlarını istismarçı sınıf, aşağıları - xüsusən de kəndliləri avam və cahil kimi göstərmək formatını ön mövqeyə çəkməsidir” (Əbdürəhim bəy Haqverdiyev: Həyatı və yaradıcılığı. Bakı. Elm və təhsil. 2018.s.7). Bu həqiqət artıq heç bir şübhə doğura bilməz. Ancaq məsəle burasındadır ki, müstəqillik dövrünün ədəbiyyatşunaslığında da yuxarı təbəqə obrazlarını bu müstəvəde dəyərləndirmək onənəsi qalmaqdadır. Sovet ədəbiyyatşunaslığında olduğu kimi, müstəqillik dövrünün ədəbiyyatşunaslığı da sonətkarların, xüsusən tənqidü realistlərin bey, xan, kapitalist, mülkədar obrazlarını ünvnalanmış gülüşünü bütövlükde satırık gülüş hesab edir. Satırık gülüşə isə öldürülük, məhvədilicilik xarakteri verərək yuxarı təbəqənin bir sınıf kimi yaşamanı haqqının olmadığını dövriyyəyə buraxır. Sovet ədəbiyyatşunaslığının inersial olaraq müstəqillik dövrünün ədəbiyyatşunaslıq düşüncəsinə nüfuzu ona imkan vermir başa düşün ki, məsələn, Sabirin açıldığı dava bəyliliyə, ağalığa, mülkədarlığı, kapitalistliyə, şahlıqlığı, sultanlığı qarşı deyildi. Sabir hər bir təbəqə nümayəndəsinə konkret situasiyadakı konkret hərəkət və əməline görə qiyət verirdi. Sabir ictimai və milli şüur yoxsulluğu qarşı mübarizə aparır. Sabirin fəhləyə, kendiye qarşı yönələn tənqidü də tərbiyedici xarakter daşıyırdı. Məqsəd burjua cəmiyyətin müxtəlif sosial təbəqələri arasında birlilik, harmoniya yaratmaq idi. Məqsəd kapitalistə, mülkədarə izah etmek idi ki, fəhlə də, kəndli də onun millətinin nümayəndəlidir. Sabir və sabırlar milli birlilik, harmoniya yaratmaq uğrunda mübarizə aparır.

“Cəlil Məmmədquluzadə: Mühiti və müasirləri” kitabında tarixinin gerçek üzü kimi bəyliliyin, xanlığın, ağalığın şəhərəliləri millətin formalşamasını şərtləndirən sosial təbəqələrin müxtəlifliyi fonunda araşdırma obyekti olur. Burada on ali missiya ondan ibarətdir ki, bizim ictimai düşüncəmizdə yuxarıları təmsil edən bu təbəqə nümayen-

desək, mənfi) münasibətlə bağlı uzun illər boyu formalşılmış stereotiplərə müqavimət göstərilir. Bu bir həqiqətdir ki, Cəlil Məmmədquluzadə bütün ictimai, maarifçi, ədəbi-mədəni və pedagoji fəaliyyətini həm də yuxarı təbəqəni təmsil edən böyük bir ziyyələrə ilə birlikdə gerçəkləşdirmişdir. İ.Həbibbəylinin zəngin arxiv materialları əsasında həyət və fəaliyyətlərinə aydınlıq gotirdiyi bəy, xan, ağa titullu bu insanların bir qisminin adını burada verməyi lazımlı bilirik: Eynəli bəy Sultanov, Məhəmməd ağa Şaxtaxtinski, Məmməd bəy Qaziyev, Tağı bəy Şəfiyev, Kərim bəy Əsəd oğlu İsləmov, Fərəc bəy Sultanov, Məmmədquluzadə bəy Kəngərlı, Cümşüd - Paşa İsləmov bəy oğlu Sultanov, Mirzə Sadıq Qulubəyov, Məhəmmədtaglı bəy Səfəralıbəyov, Bəhram xan Naxçıvanski, Kicik xan Naxçıvanski, Böyük xan Naxçıvanski və b. Görkəmli alim Cəlil Məmmədquluzadənin müasirləri və böyük adıbın başında durduğu maarifçilik hərəkatının fəal üzvləri olan bu insanların hər birinin vətəndaşlıq misisiyasi nöqtəyi-nəzərindən və soydaşlarının maariflənməsi, sosial hüquqlarının dərki istiqamətində gördükəri saysız-hesabsız işlərdən danışır, onlara maarifçi-mülliəm, maarifçi-hüquqşunas, on ümddəsi isə maarifçi vətəndaş obrazlarını yaradır, əgər belə demək mümkünsə, tarixi haqlarını özlərinin qaytarır. İ.Həbibbəyli səbut edir ki, voten və millət nəminə aramsız fəaliyyətlərində bu insanları yalnız bəylili, ağalıq, xanlıq titulları birləşdirmir. Əksinə, bəylər, ağalar, xanlar millət və voten yolunda mübarizə amalı ile birləşir, bu amalla sona qədər fəaliyyət göstərirlər. Tədqiqatda önə çəkilən bu fəaliyyət tarixinin sözü və səsi kimi, tarixi gerçeklik kimi bizim düşüncəmizə daxil olur və oradan bəyin, xanın, ağanın birmənalı istismarçı, zalim, tüfəyli obrazını silib atmağa istiqamətlənir.

“Cəlil Məmmədquluzadə: Mühiti və müasirləri” kitabında tarixinin gerçek üzü kimi bəyliliyin, xanlığın, ağalığın şəhərəliləri millətin formalşamasını şərtləndirən sosial təbəqələrin müxtəlifliyi fonunda araşdırma obyekti olur. Burada on ali missiya ondan ibarətdir ki, bizim ictimai düşüncəmizdə yuxarıları təmsil edən bu təbəqə nümayen-

(Davamı 6-cı səhifədə)

(Əvvəli 5-ci hissədə)

Ədəbiyyatşünaslığımızda yuxarı təbəqə obrazlarına bu tip yanaşma zaman keçidkən elmi təməyülləşdirilir. Bu sətirlərin müəllifinin bir sıra tədqiqatlarında məsələnin mahiyyəti konseptual şəkildə işlənilir. Araşdırmalarımızda bizim vurguladığımız cəhətlərdən biri budur ki, məsələn, tənqid realistlərin yuxarı təbəqə obrazlarına satirik müəsibəti həmin təbəqələrə inkarçı, yaxud öldürücü yanaşmanın ifadəsi deyil. Bu tənqid tərbiyədici xarakter daşıyır. Biz bu qənaətdöyik ki, XX əsr sənətkarları hesab edirlər ki, fəhlə kimi, kəndli kimi kapitalistlər, mülkədarlar arasında da ictimai və milli şüurdan məhrum olanlar var. Aşağı təbəqə nümayəndələrində olduğu kimi, kapitalist və mülkədarın da ictimai və milli şüurunu oyatmaq lazımdır. Onlarda mənsub olduqları millətə sevgi hissi aşılamaq, millət qarşısında məsuliyyət hissi tərbiyə etmək lazımdır. XX əsr sənətkarları öz missiyalarını müxtəlif sosial təbəqələrdə vətəndaşlıq şüuru tərbiyə etməkdə görürler. A.Səhhət "Sabir aşiq id. O millətdən ötrü çalışırdı" deyəndə, ilk növbədə, bu missiyani önə çəkirdi. Sabir və sabırlar çox yaşı başa düşündü ki, başladıqları milli mədəni hərəkatın böyük əhəmiyyətini "pullular" birdən-

OARABAĞ AZƏRBAYCANDIR!

ritet məsələsi olmalıdır. Söhbət nədən gedir?

Qırx dörd günlük müharibədən şərflə çıxdıq. Bu şərəf tarixini qanımız və canımız bahasına yaratdıq. Təbii ki, şəhidlərimiz oldu, Allah ruhlarını şad eləsin, yerləri cənnət olsun. Eyni zamanda, yaralanan, əmək qabiliyyətini itirən xeyli qazilərimiz oldu. Onların hər birinə mənəvi dəstəklə bərabər, maddi dəstək də lazımdır. Düşünürük ki, bu maddi dəstəyin icraçısı kimi ancaq dövlətimizi görmək düzgün olmaz. Biz bu maddi dəstəkdə də dövlətimizlə bir olmalı, "dəmir yumruq" nümayiş etdirməliyik. Yenə də söhbət nədən gedir?

ALİ BAŞ KOMANDANIN “DƏMİR YUMRUQ” SİYASƏTİ VƏ ƏDƏBİYYATIMIZ

birə başa düşə bilənlər. Sabir “avam eñniyanı məarif yoluna təşviq, tərəqib edib də məktəb açdırmağı” milli tərəqqi, inkişaf naminə vətəndaş ziyanlarının üzərinə düşən vəzifələrdən hesab edirdi. Sabirin ortaşa atlığı və əsərlərində gerçəkləşdirdiyi bu missiyanın fəlsəfəsi milləti birləşdirməyə istiqamətlənmişdi. Məhz millətimizi “dəmir yumruq” kimi birləşməyə səsləyən bu bədii konsepsiya indi daha müasir səslənir və ictimai həyatımız üçün örnek funksiyası yerinə yetirir. Bu baxımdan şairin “Şimdi fürsət var ikən bir iş gör istiqbal üçün!” şeirini xatırlasaq, deyə bilərik ki, bu şeiri sənətkar millətin imkanlı şəxslərinə - eñniyalara, əslində şairin nöqtəyi-nəzəricə millət üçün, vətən üçün konkret işlər görmək imkanı olan vətən övladlarına müraciətə yazmışdır. Şair onları millətin və vətənin gələcək taleyi üçün (istiqbal üçün) iş görməyə, əməli fəaliyyətə keçməyə çağırır:

Getdi əldən millətin,
fikrin nədir əmsal üçün?
Şimdi fürsət var ikən
bir iş gör istiqbal üçün!

Biz düşünürük ki, “şimdi fürsət var ikən bir iş gör istiqbal üçün” çağırışının poetik üverturasıdır və “Dəmir yumruq” fəlsəfəsinin tarixi əsaslarını işarələyir. Çünkü millətin ən müxtəlif təbəqələrinin “dəmir yumruq” kimi birləşib milli inkişafə töhfələr verməsi, hesab edirik ki, nəinki aktuallığını saxlayır, hətta daha vacib bir amile çevrilir. Düşünürük ki, “şimdi fürsət var ikən bir iş gör istiqbal üçün” çağırışının vüsəlli bir ictimai hərəkətə çevriləməsinin vaxtıdır. “Dəmir yumruq”-un “Azərbaycan - tek can” kimi dərk edilməsi və reallığın ifadəsinə çevriləməsi üçün bu hərəkat günümüzün prio-

dir? Söhbət ondan gedir ki, imkanlı insanlarımız, iş adamlarımız qazilərimizin maddi təminatında dövlətimizin yanındır. Bu ağırlığın altına iş adamlarının ciyin verməsi artıq milli şüur məsələsidir. Bir daha təkrar edək və bütün mahiyyəti ilə dərək edək ki, “milli özü-nüdərk özünü bu və ya digər millətə mənsub olduğunu şüurlu olaraq anla-maqdır”. Bu həqiqəti şüurlu olaraq anlayaql, özümüzü imkansız qazilərimizlə (və ümumiyyətlə, millətin imkansız təbəqəsi ilə) bir vətənin övladı kimi dərək edək, onların taleyi öz tabeliyimizden keçirib yaşamağı həyat qanunumuza cəvirek. Fürsət var ikən millətin gələcəyi naminə bir işə imza atıb, bir kimsəsizə arxa durub, onun ayaq üstə durmasına şərait yaradıb, normal bir həyat yaşamasına vəsile olaq.

Elm və Təhsil Nazirliyi statistik rəqəm açıqlayıb ki, hazırda 800 məktəb qəzalı vəziyyətdədir. Bilirmisən çarəmiz nədir? sualına Sabir belə cavab verir ki, “bəli, çarəmiz, ən böyük çarəmiz məktəbdür. Məktəb, yenə məktəb! Hələ isə hər şəhərdə, bacardıqca hər kənddə istiyyaq ilə, ittifaq ilə məktəb açımlı!” Əlbəttə, indi XX əsrin əvvəlləri deyildir, hər şəhərdə, hər kənddə məktəblərimiz vardır. Lakin Sabirin çağırışının müasirliyi yenə də yerindədir. Çünkü var olan məktəblərimizin mühüm bir hissəsi min bir qayğıya möhtacdır. Dövlətimiz, Heydər Əliyev fondu bu ehtiyacları qarşılamak üçün çox işlər görür, ancaq bu, iş adamlarının, Sabirin ifadəsi ilə desək, eñniyaların yaxasını qırğıça çəkməsinə əsas vermir. “Şimdi fürsət var ikən bir iş gör istiqbal üçün” - unutmayaq ki, bütün siyasiyalarda “Dəmir yumruq”a gedən yol burdan keçir.